

få gå några år i läroverk. Det är en tydlig illustration av döttrars och söners olika förutsättningar. Att möjligheterna kunde vara större i Amerika illustreras av breven mellan Carl Friman och hans utvandrade söner i mitten av seklet, där vi får en bild av Amerika som det förlovade möjligheternas land, där allt utmålades som bättre än i Sverige. På andra sidan Atlanten var utbildningen bättre, den tekniska utvecklingen längre kommen och friheten större, meddelas det i breven hem.

"Ack om du vore här." 1800-talets folkliga brevkultur är en högst läsvärd och intressant bok, men det jag saknar mest är en anknytning till övrig brevforskning mer explicit i själva texten. Visserligen nämns en del sådan i inledningen och i noterna, men det hade varit förtjänstfullt att även i den övriga texten, inte minst i den sammanfattande slutdiskussionen, få belysande paralleller mellan de brev Britt Liljewall analyserar och brevsamlingar andra forskare fördjupat sig i. Här finns många jämförelser man kan göra dels med min egen forskning om 1800-talets brevkultur, dels med brevanalyser av Christina Sjöblad, Ingrid Hartman-Söderberg och Peter Ullgren, samt med olika emigrationsforskare, för att nämna några.

Jag ställer mig också något tveksam till om samtliga de brev som Liljewall analyserar egentligen kan hänföras till den helt folkliga brevkulturen. I boken möter vi exempelvis Lars Andersson som utbildade sig till byggmästare på Tekniska institutet, storbonden Anders Larsson som ägde flera egendomar och Carl Friman som presenteras som en ofrälse ståndsperson. Hör inte dessa snarare hemma i en framväxande borgerlighet? Liljewall kallar också Friman och hans familj för medelklass och framhåller att de kan ha betraktats som herrskap av omgivningen. Därför anser jag att flera av brevskrivarna i boken kanske inte kan kallas för obemärkta inom en folklig kultur, utan att de snarare hör hemma i en framväxande medelklass. Jag finner dessutom många likheter mellan de brev Britt Liljewall analyserat och andra forskares resultat. Jag tror helt enkelt att skillnaden under 1800-talet mellan en folklig kultur och den vi kan finna i medelklassen inte är så stor. Sveriges agrara struktur långt fram i tiden, vilken påverkade livsstilen både på landsbygden och i mindre städer, tror jag delvis satte ramarna för både handlingsmöjligheter och sätt att tänka.

"Ack om du vore här." 1800-talets folkliga brevkultur är engagerande läsning och ett välkommet tillskott till forskningen om en tid och livsstil som inte ligger så långt tillbaka i antal år räknat, men som ändå på många

sätt känns avlägsen. Brev ger en unik möjlighet att möta den enskilda människan, och trots att genren delvis styr berättandet och mycket inte sägs rent ut eller inte alls, så är det i denna typ av källor vi har en viss möjlighet att möta individer ur det förflutna.

Eva Helen Ulvros, Lund

Eva Österberg: *Vänskap – en lång historia*. Atlantis, Stockholm 2007. 327 s. ISBN 978-91-7353-190-0.

Eva Österberg diskuterar i detta sitt nya arbete fenomenet vänskap ur en rad skiftande aspekter. Läsaren inbjuds till, som titeln antyder, en lång och vindlande resa i tiden, från antikens filosofer med Aristoteles i spetsen och fram till jakten efter nya "vänner" på internet i de yttersta av dessa dagar. Samtidigt får man sig till livs en erfaren historikers reflexioner om varför ämnet fått aktualitet i vår tid och hur det kan studeras och med vilka källor och frågeställningar. Själv menar Österberg i anslutning till Zygmunt Bauman att det är en ökad misstro mot moderniteten, som har skapat en grogrund för ett ökat intresse för vänskapen som fenomen i vår senmoderna tid. De informella relationerna tycks nu tillmätas en ökad vikt, både i samtidsstudier och i historiska studier. Intressant är att Österberg kan peka på att många författare av biografier på ett litet överraskande sätt har försummat att söka efter vännernas betydelse för en biograferad persons liv och utveckling. Även antropologer har haft en tydlig tendens att fokusera sitt intresse på släktförhållanden och bortse från de mindre lätt avläsbara nätverken mellan vänner.

Gränsen mellan vänskap och kärlek mellan män var inte skarp i antiken, vänskapen hade ofta en homoerotisk ton. Överhuvudtaget uppfattades vänskapen, sådan den diskuterades bland filosofer, enbart som en angelägenhet för män. Om vänskapen förutsatte parternas sociala och intellektuella jämlikhet var en omstridd fråga. Vänskapen under antiken syftade till att göra vännerna visare och att förstärka deras möjligheter till en framgångsrik medborgarinsats för samhällets bästa. Vänskapen var ännu inte endast förbehållen livets privata sfär, dit den däremot skulle hänvisas under senare sekel. Först i vår tid, som en reaktion mot det allt mer komplexa samhället och i en växande misstro mot organisationer och experter, tycks den åter göra sig gällande i det offentliga livet. Österberg pekar på sociala nätverk och mentorsprogram som tidstypiska tecken.

Ett annat intressant spår är onda människors vänskap och att även den trofasta vänskapen mellan goda vänner kan bli ödesdiger. Redan Aristoteles uppmärksammade det förra. Den obrottsliga troheten inom maffians värld är väl ett modernt och skrämmande exempel. Österberg letar exempel på vänskapens risker i de isländska sagorna. Där kan en vän aldrig svika en vän och vänner dras lätt med i vännens fall. Annars vägde släktskapet tyngre än vänskapen i det isländska ättensamhället. I *Njals saga* blir dock den goda vänskapen mellan Njal och Gunnar fatal, inte ens deras hustrurs hatiska förhållande till varandra kan förmå Njal och Gunnar till att bryta denna vänskap.

Från 1600-, 1700- och 1800-talen spelar dagböcker en viktig roll som källa till kunskap om vänskapsrelationer. Man kan studera namnfrekvensen i dagböckerna för att spåra vänskapsförhållandens existens och man kan idka närläsning av texten för att avgöra deras intensitet. Eva Österberg exemplifierar bl.a. med Märta Helena Reenstiernas dagbok från Årsta decennierna kring sekelskiftet 1800. Årstafrun använder inte ordet ”vän” särskilt ofta i sina dagboksanteckningar och filosoferar aldrig över vänskapen som fenomen, därtill är hennes dagbok alltför saklig och registrerande. Men man kan se vilka vänner som är trofasta mot henne ännu under ålderdomen och vilka som avfaller. Att vänskapen spelar en större roll för henne sedan hennes man och barn dött förefaller naturligt. Det är väl också ett generellt faktum i dagens samhälle, att de aktiva åren med barn hemma i familjen lämnar mindre utrymme för vänskapsrelationer än både förr och senare i livet.

Österbergs framställning innehåller även ett kapitel om vänskapen mellan människa och djur. Särskilt gäller det förstas hundar och katter och inte minst namnskicket demonstrerar tydligt deras särställning som människans närmaste vänner i djurvärlden. Hennes definition på utvalda keldjur är att man inte äter dem, ger dem namn och låter dem bo i sovrummet. Ännu på 1700-talet kunde människor ha sin hund med i kyrkan under söndagens gudstjänst. Men varma känslor kunde överföras även på andra djur. På amerikanska djurkyrkogårdar kan man arrangera högtidliga begravningar av alla möjliga avlidna djurvänner. Eva Österberg citerar den brittiske författaren Evelyn Waugh, som i romanen *Den käre bortgångne* från 1965 ironiserar över surrealistisk amerikansk djursentimentalitet och skildrar en begravning av en kanariefågel, där en avdelning hornblåsare från flottan blåsar tapt över den döda fågeln. Kapitlet innehåller många intressanta exempel på hur

synen på djuren förändrats under senare sekler. Det är dessutom skrivet *con amore* av en engagerad djurvän, det gör det inte sämre.

Eva Österberg lyfter med uppskattande ord fram Britta Lundgrens bok *Den ofullkomliga vänskapen* från 1995, kanske otillräckligt uppmärksammad av etnologer. Lundgren har där använt svaren på en av Nordiska museets frågelistor, den med rubriken ”Vänner och bekanta” från 1982. Något som framträder tydligt i detta material är vikten av gemensamma minnen för att man skall kunna tala om riktig och varm vänskap. Vänskapen tycks behöva tid för att utvecklas. Gemensam barndom och uppväxt skapar en värdefull grogrund för det vuxna livets vänskap. Betoningen av trofastheten och den gemensamma historien tycks för övrigt skilja nutidsmänniskans vänskapsuppfattning från de antika filosofernas.

Sjuttio procent av Britta Lundgrens informanter är kvinnor. Det är nog en betecknande siffra. Österberg berör också frågan om skillnader mellan vänskap mellan män och vänskap mellan kvinnor. Det har påståtts att män skulle ha en ”sida-vid-sida-vänskap”, medan kvinnors vänskap kunde kallas en ”ansikte-mot-ansikte-vänskap”. Med det menas väl att män utövar sin vänskap med kamrater i samband med att man badar bastu, sitter på fotbollsläktaren eller spelar ett parti tennis tillsammans, medan kvinnor träffas mer enskilt och talar uppriktigt och länge med varandra. Österberg tycks inte själv vilja acceptera denna uppdelning och anser sig inte ur sitt eget historiska material kunna se någon tydlig könsskillnad när det gäller vänskap. Det kan dock bero på att materialet är otillräckligt på denna punkt eller på att könsskillnaderna när det gäller vänskap tagit sig andra uttryck i modern tid jämfört med i äldre tider. Det är ändå frestande för envar att ur egna livserfarenheter hämta stöd för den nyss nämnda olikheten. Kan inte många kvinnor tala i telefon ibland i timmar med sina bästa väninnor, medan de män som ringer upp andra män utan att ha ett egentligt ärende är ganska lätt räknade? Har inte flickor i skolåren ofta ”bästisar”, en bestämd vän som man hänger ihop med i vått och torrt under många år och med vilken den brytning som ofta till slut kommer kan bli ganska smärtsam? Medan pojkar har en tendens att umgås med flera olika växlande vänner men utan någon egentlig intim närhet? Österberg nämner poesialbumens roll. Är det inte intressant att seden med poesiböcker, ursprungligen kallade ”stamböcker”, på 1500-talet främst var en manlig sed, medan den under 1800-talet utvecklades till en utpräglat kvinnlig? Ja,

bilden är naturligtvis mer komplicerad än så, men jag tror nog att skillnader mellan könen i synen på vänskap är ett ämne som kunde göras till föremål för intressant forskning, inte minst av etnologer. Just på den punkten blir läsaren litet lämnad i sticket i Eva Österbergs i övrigt så lysande historik över vänskapen.

Mats Hellspong, Stockholm

Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning.
Lena Marander-Eklund & Ruth Illman
(red.). Gidlunds förlag, Hedemora 2007.
200 s. ISBN 978-91-7844-735-0.

Titeln *Känslornas koreografi* var i stort sett det enda jag visste om den antologi jag blev ombedd att recensera. Den något säregna titeln inbjöd förstås till spekulationer om innehållet. Begreppet koreografi leder ju tanken till ett rörligt men ordnat sceneri.

Jag tänkte genast bort den klassiska baletten med sina strängt reglerade rörelsemönster som en förebild för ett bokprojekt om känslor. Snarare dök bilden av den s.k. fridansen upp i mitt medvetande – en modern koreografi där särskilt Birgit Cullberg gjort en nyskapande insats genom att ge dansarna möjlighet att mera fritt illustrera känslor och skeenden genom rörelser och mimik.

Med boken i hand fick jag redan i inledningskapitlet svar på en del av mina undringar. De båda redaktörerna Lena Marander-Eklund & Ruth Illman anknyter till bokens titel för att tydliggöra budskapet om känslornas betydelse i kulturforskningen. De skriver:

Liksom koreografin ger dansarna skapande ramar för en konstnärlig tolkning tänker vi oss att dessa texter kan fungera som inspirerande redskap – inte som en uppsättning regler och paragrafer – för kulturforskare som tampas med frågor om känslor och förståelse. Koreografin är kreativ snarare än normativ (s. 8).

Det torde således vara rimligt att låta en fri modern koreografi symbolisera det vetenskapliga scenarium som utgörs av de samlade artiklarna i denna bok. Efter att ha tagit del av skriften i sin helhet ter den sig som en brokig mångfald av skeenden, gestaltningar, känslor och inlevelse.

De tolv artikelförfattarna företräder olika humanistiska discipliner, nämligen filosofi, teologi, religionsvetenskap och folkloristik. De presenteras kortfattat av

de båda redaktörerna i inledningskapitlet. Där framhålls också ett gemensamt avståndstagande från den positivistiskt färgade föreställningen att all verklig kunskap är objektiv och opersonlig medan känslor, tolkning och inlevelse förpassas till det subjektiva och därmed ovetenskapliga området. Vidare redogörs för hur artiklarna förts under tre olika avdelningar med rubrikerna: *Känslornas betydelse i förståelseprocessen*, *Känslor och reflektioner i fältarbetet* samt *Känslorna som forskningsobjekt*. Denna uppdelning underlättar tilläggnelsen av det mångskiftande innehållet genom att klargöra hur artiklarna på skilda sätt behandlar det gemensamma känslotemat.

Den första avdelningens första artikel Kritik–känsla–självkritik är skriven av Bengt Kristensson Ugglå. Hans bidrag är en kunnig, idérik och intresseväckande artikel som berör övergripande aspekter av bokens tema.

Kristensson Ugglå diskuterar hur det skett något av en känslornas renässans i dagens samhälle, märkbar inom de flesta områden, även de vetenskapliga. Han erinrar om den historiska förändring som ägt rum från synen på känslor som ovetenskapliga till en hermeneutisk och vidare kunskapssyn där känslor och förståelse räknas in som nödvändig komplettering av en renodlat objektiv förklaring.

Han visar hur den här förändringen inte bara kan spåras i ett generellt tidsperspektiv utan också i enskilda namngivna forskares produktion genom åren. Sålunda utvecklar han hur en successiv förändring i kunskapssyn kommer till uttryck i exempelvis Wittgensteins, Diltheys och Gadamers skrifter.

Särskilt intresse ägnar Kristensson Ugglå Paul Ricoeurs forskning. I anslutning till den förändring i kunskapssyn, som kan följas i Ricoeurs skrifter från 1960-till 2000-talet, diskuterar Kristensson Ugglå allmänna problem inom hermeneutiken. Istället för att som i äldre forskning uppfatta ett motsatsförhållande mellan naturvetenskapens *förklara* och humanvetenskapernas *förstå* har Ricoeur nått fram till en dialektisk syn på de båda tolkningsprinciperna. Kristensson Ugglå formulerar Ricoeurs s.k. *kritiska hermeneutik* så här:

Förståelse och förklaring, känsla och förnuft, inlevelse och distans, att misstänka och att lyssna, framträder inte längre som varandra uteslutande alternativ, utan som dialektiskt relaterade, i en process där de implicerar varandra ömsesidigt (s. 23).

Oavsett varje läsares större eller mindre förtrogenhet